

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Оксана РУДА

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИМИ ІСТОРИКАМИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ*

Проблема українсько-польських відносин і пробудження української нації викликали значне зацікавлення серед польських істориків зламу століть. Прагнення відновити багатонаціональну Річ Посполиту, до складу якої б увійшли етнічно українські землі, спонукало польських учених досліджувати питання становлення українського національного руху. Загалом проблематикою формування української нації та українсько-польських відносин ХІХ ст. цікавилися польські дослідники як старшого, так і молодшого покоління¹.

Українське національне відродження у польській історіографії окресленого періоду висвітлюється лише фрагментарно в загальних історіографічних оглядах, переважно польських. Серед цих праць вирізняється монографія польського науковця А.Стемпніка², в якій висвітлено загальні тенденції трактування української історії та українсько-польських відносин польськими науковцями ХVІІІ – початку ХХ ст. Головну увагу автор зосередив на дослідженні поглядів представників провідних історіографічних шкіл і напрямів. Політичні погляди польських учених окресленого періоду та їх ставлення до українського питання висвітлили як польські (В. Фельдман³, Р. Вапінський⁴), так і українські (Ю. Михальський⁵, Л. Зашкільняк⁶) дослідники. Однак жодна із згаданих тут праць не вичерпала теми та повною мірою не висвітлила еволюції поглядів польських істориків на творення української нації. Ставлячи своїм завданням ліквідувати цю лакуну в дослідженні проблеми, спинимося, з огляду на межі цієї публікації, на працях з історії українсько-польських відносин Б. Лімановського, Ф. Конечного, В. Собеського та Ф. Буяка.

Мета цієї розвідки – представити доробок польської історичної науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. у вивченні українського національного відродження, простежити еволюцію поглядів польських істориків на українсько-польське співіснування залежно від їхніх історіографічних і політичних переконань.

Проблематику розвитку українського національного відродження на зламі століть досліджували вчені, які розгорнули свою наукову діяльність у Львові, Варшаві та Кракові. Прагнення відбудови польської держави спонукало польських істориків, з одного боку, досліджувати питання становлення українського національного руху, з іншого – виступати за врегулювання взаємин між поляками й українцями та шукати у польській історії елементів, які б не лише поєднали обидва

* При написанні статті використано матеріал, зібраний за сприяння Kasy im. Józefa Mianowskiego – Fundacji Popierania Nauki та Polskiego Koncernu Naftowego “ORLEN”.

народи, а й спонукали їх до спільної боротьби за відновлення багатонаціональної Речі Посполитої. У зазначений період на висвітлення польсько-українського минулого та й загалом на ставлення польського суспільства до українців вплинули різноманітні чинники, зокрема, суспільні та політичні трансформації, що починаючи з 80-х років XIX ст. відбувалися на польських землях. Насамперед, йдеться про зміну ставлення польської інтелігенції до політичних питань: перехід від апатії після низки повстань XIX ст. до зацікавлення політичними концепціями⁷. Зауважимо, що з 90-х років XIX ст. на польських теренах почали формуватися політичні партії європейського зразка: Польська соціалістична партія (1892), Польська соціал-демократична партія (1897), Національно-демократична партія (1897), від аббревіатури якої її прихильників почали називати ендеками, НД – “національна демократія”, Польська демократична партія (1900) та ін.⁸ Ці партії висували різні політичні програми щодо етнографічно непольських земель, які входили до складу давньої Речі Посполитої. Частина ендеків виходила з тези, що “немає Русі, є лише Польща та Москва. Русини не є народом, а етнографічною масою”⁹. Інші погляди висловлювали польські демократи, які прихильно ставилися до національно-культурних вимог українців, декларували їм свою підтримку¹⁰, а також представники Польської соціалістичної партії, що стояли на засадах добровільної національної федерації у кордонах 1772 р.¹¹

Окрім перелічених партій, на зламі століть політичний вплив мали польські консерватори, які, відповідно до своїх програмних вимог, поділялися на краківських “станьчиків” (західногалицька, або краківська, школа) та “подоляків” (східногалицька, львівська школа). Виступаючи за врегулювання українсько-польського конфлікту, у своїх програмних документах станьчики визнавали етнічну окремішність українців, однак залишали відкритим питання про те, чи є вони окремою нацією. Водночас вони намагалися підпорядкувати розвиток українського національного руху інтересам польської державності, ігнорували права українців на соборність, вважали їх “незрілим” елементом, який потребував опіки “польських вищих верств”¹². Подібно до станьчиків подоляки заперечували міжнаціональний характер українсько-польських відносин у Галичині, зводили їх до соціального, релігійного чи партійного конфлікту в межах однієї нації; культивували думку, що українці є антидержавним елементом; трактували українську інтелігенцію як штучне та незріле явище, заперечували її право відстоювати інтереси українців¹³.

Зауважмо, що на зламі століть на подібне трактування поляками українців як суспільно та культурно менш розвиненої нації певною мірою вплинули історико-політичні міфи: “східних кресів” польської держави, ідеї місії давньої Речі Посполитої на сході, “передмур’я” християнства супроти монгольських і татарських орд, “історичних” кордонів 1772 р., загальнокультурної вищості польського народу над українським¹⁴, які відродилися у період формування неоромантичного підходу та історіографії¹⁵. Поява неоромантизму, що призвів до безкритичної оцінки польського історичного минулого і в подальшому спричинив міфологізацію та ідеалізацію давньої Речі Посполитої, була зумовлена невирішеністю проблем минулого “історичної” та етнічної Польщі¹⁶. Саме опираючись на історико-політичні міфи, польські дослідники та політики зламу століть обґрунтовували включення етнічно українських земель до складу майбутньої Речі Посполитої.

Водночас зазначимо, що неоромантизм зумовив не лише відродження міфів, а й вплинув на зміну суспільно-політичної функції польської історичної науки. Історики, відмовившись від методологічних експериментів, повернулися до написання традиційних історичних праць, які мали пояснити долю народу; історіографія переорієнтувалася на практичні цілі¹⁷. Дослідницькі висновки, наукові погляди вчених використовувалися як аргументи в політичній боротьбі проти українців і стали важливими чинниками політичної пропаганди¹⁸. На зламі століть у польській історіографії з'явилася тенденція до підтримки з допомогою історичної аргументації т.зв. інкорпоративної концепції націонал-демократів, що ґрунтувалася на ідеї “вищості” поляків, відносила українців і білорусів до “людей нижчого гатунку” та приписувала їм відсутність державницьких традицій. До 1914 р. у різні періоди з ендеками співпрацювала значна кількість істориків, а саме: В. Собеський, А. Шельонговський, Ф. Конечни, В. Конопчинський, Ф. Равіта-Гавронський, С. Закшевський, Я. Кохановський, А. Скальковський, К. Моравський та ін.¹⁹ Наслідком участі польських учених зламу століть у політичній боротьбі стали висунуті ними твердження про те, що створення спільної держави, заснованої на ідеях федерації чи інкорпорації, відповідало інтересам як поляків, так і українців. Польські дослідники намагалися знайти аргументи, які б підтверджували, що українці не можуть стати повноцінним народом, зрівнятися з польським, а розвиток українського національного руху зруйнує вікові зв'язки, які поєднували два народи. З цією метою вони приписували появу та розвиток українського відродження іноземним державам Австрії, Росії та Німеччині. Тривалий час вживали термін “русини” замість терміна “українці”. Для поляків “русини” були близьким народом, який, на їхню думку, мав би ввійти у відбудовану багатонаціональну Річ Посполиту, натомість термін “українці” вживався лише для окреслення активних представників українського національного руху, які були противниками створення об'єднаної польської держави. Така позиція польських істориків спричинилася до поглиблення розбіжностей з українською і російською історіографією та призвела до загострення українсько-польського конфлікту²⁰.

Зауважмо, що підпорядкованість політиці, ідеологізація історії не свідчать про відхід польської історичної науки від критеріїв науковості та заперечення наукових цінностей. Однак з часом, зв'язок історії й політики витворив суб'єктивні оцінки про слушність чи помилковість певних напрямів політичної думки, що знайшло відображення в історичних працях²¹.

Окрім перелічених причин, на ставлення польського суспільства до українського питання суттєво вплинули суспільно-політичні та культурні трансформації на українських землях²². З початку 90-х років XIX ст. до перших десятиліть XX ст. тривав вирішальний для національної української історичної науки період, який характеризувався її остаточним ідейно-концептуальним та організаційним становленням. Як зазначила українська дослідниця І. Колесник, цей період збігся з національно-політичним етапом національного відродження в Україні²³. Зростання української національної свідомості наприкінці XIX – на початку XX ст., формування партійно-політичної системи, культурне й економічне відродження українського народу, поживлення політичних дискусій, полеміка українських учених з польськими щодо місця українців на політичній арені викликали, по-перше, спротив польських

панівних кіл, які висунули концепцію польського панування в Галичині; по-друге, спричинили зміни в польських національних програмах, у яких спостерігався перехід від демократизму та лібералізму до націоналізму²⁴. Наслідком цього стало критичне ставлення більшості польських істориків до українського відродження та української національної індивідуальності взагалі. Однак більш поміркована частина польського суспільства намагалася переконати українців у непотрібності розвитку української культури, оскільки Русь (Україна) і Польща були складовою однієї багатонаціональної держави²⁵. Польські дослідники як XIX ст., так і зламу століть, визнаючи національні права українців, заперечували можливість створення ними власної незалежної держави. Вони не розглядали українське національне відродження як багатогранний соціокультурний феномен, що поєднує національну свідомість, принцип національної державності й національно-визвольний рух водночас²⁶, а вбачали у ньому культурний і політичний рух, зазвичай зумовлений зовнішніми впливами. Саме через це більшість польських істориків розвиток українського національного руху пояснювали як “антипольську інтригу Австрії, Росії та Німеччини”.

На причетності зовнішніх впливів до розгортання українського національного руху наголошував один із засновників економічного напрямку, професор Львівського університету Францішек Буяк (1875–1953) у праці “Галичина” (1908–1910), яка отримала визнання серед польських науковців²⁷. У своїх дослідженнях польський учений намагався висвітлити соціально-економічні та суспільно-культурні відносини, при цьому охоплюючи такі аспекти, як історія, економіка, статистика, етнографія, географія, культурне життя. Для написання наукових праць з цієї тематики Ф.Буяк використовував обширний джерельний та історіографічний матеріал, не оминаючи увагою тогочасної української наукової літератури. Про це свідчить його листування з О.Барвінським, у якому дослідник просить надсилати йому розвідки українських учених, у яких детально висвітлені соціально-економічні відносини в Україні²⁸. У своїх дослідженнях, присвячених соціально-економічному та культурному розвитку Галичини, Ф.Буяк зазначав, що ще в XVIII ст. австрійський уряд прагнув протиставити русинів польським політичним ідеям, однак йому це вдалося лише 1848 р. До середини XIX ст., на думку історика, українського політичного руху не існувало, а літературний романтично-слов’янський рух не допомагав русинам (українцям) усвідомити себе самостійним народом²⁹. Ф.Буяк, як й інші польські вчені, вважав, що губернатор Галичини граф Франц Стадіон (1806–1853) створив український політичний рух (“святоюрців”). Історик писав, що це не був самостійний національно-руський (український) рух, а лише початково прихований національно-російський, який спочатку проголошував культурну, а згодом політичну єдність з Росією. Український національний рух, на думку Ф.Буяка, зародився між 1861 (смертю Т.Шевченка) та 1880 рр. (створення газети “Діло”)³⁰. Подібні висловлювання польських учених суперечили твердженням тогочасних українських істориків.

Як уже зазначалося, критично ставилися до українських національних виступів польські вчені – прихильники ідеології ендеків. Вони вважали русинів “бунтівним плем’ям”, частиною польського народу, яка, не маючи власної культури, вирішила створити свою національну псевдокультуру. Сучасний польський історик

А. Суліма-Камінський стверджує, що невизнання поляками українців як народу та їх самостійницького руху не залежало лише від польських економічних інтересів на українських землях, а було пов'язане з переконанням, що в Україні існувала культура, сформована польськими зусиллями, яку українці нібито намагалися зруйнувати³¹. Натомість українська дослідниця О. Аркуша вважає, що однією з головних причин українсько-польського протистояння та критичного ставлення поляків до українського національного руху було співіснування на одній території різних моделей нації. Йдеться про описані англійським ученим Ентоні Д. Смітом дві моделі – західну, або “громадянську” (польська), та східну, або “етнічну” (українська)³². Якщо основними компонентами першої є історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія, то визначальною ознакою другої є наголос на спільності походження й культури (суть “етнічної” концепції полягає у тому, що члени нації, яка може простежити своє коріння до якогось умовного спільного предка, відрізняються від решти людства своєю кровною спорідненістю³³). Дивлячись на український рух крізь призму власного розуміння нації, поляки доходили висновку, що українці взагалі не мають права на самостійне існування. З часом, визнаючи самостійність українців у мовній, релігійній і національній сферах, вони однак заперечували можливість створення ними незалежної держави, а їх державотворчі поривання підпорядковували власним намаганням відродити польську державу³⁴. З цієї ж причини виникнення українського національного руху польські вчені приписували зовнішнім впливам.

Певне зацікавлення українським відродженням виявив краківський учений Вацлав Собеський (1872–1935). Хоча при написанні своїх праць, які мали як науковий, так і публіцистичний характер, історик використовував значний джерельний матеріал, його висновкам була притаманна політична заангажованість, у науковій творчості яскраво простежується вплив національно-демократичної ідеології³⁵. На відміну від своїх старших краківських колег, польську історію він висвітлював не з державницьких, а з народницьких позицій. Зауважимо, що його дослідження зосереджувалися не навколо загальновідомої “народницької ідеї”, а навколо ідеї національної суверенності³⁶. Він вважав, що в польській історії головну роль відіграють “національні почуття”, які й визначають її розвиток.

Оцінюючи українсько-польські взаємини, В. Собеський наголошував на вищості польського народу над руським (полякам вдалося створити власну державу, а русинам – ні)³⁷. Українсько-польські відносини він висвітлював крізь призму двовекторності польської зовнішньої політики: перший знаходився у Великопольщі і мав забезпечити шлях до Балтики, другий – у Малопольщі, відкриваючи перспективи розширення кордонів на східні землі³⁸. Цей історик, як і більшість представників народницького напрямку, підкреслював історичну роль польського народу як “передмур'я Європи”, оборонця християнського світу. Щодо українців, то В. Собеський вважав, що граф Стадіон створив нову націю – русинів (“Der Ruthenen”) на противагу полякам³⁹. Він був переконаний, що руські (українські) політичні партії та сама нація русинів (українців) були витвором Австрії, Росії, або ще якоїсь сусідньої держави⁴⁰. Ці погляди викликали гостру критику українських учених. М. Грушевський заперечував як твердження польських істориків про

підтримку українського національного руху ззовні, так і російських учених про сприяння з боку польських урядовців⁴¹.

Під впливом національної демократії перебував також знаний польський історик Фелікс Конечни (1862–1949). Його зацікавлення східними теренами Речі Посполитої було безпосередньо пов'язане з науковою діяльністю. З 1919 р. він очолював кафедру історії Східної Європи у Віленському університеті⁴². Ф. Конечни відзначав, що у польській мові “Руссю” називалося все те зі Східної Слов'янщини, що не належало до російського народу. Він писав, що Русь розташовувалася на первинно польській території “землі ляхів”, куди з XIII ст. почала напливати руська еміграція, у подібний спосіб русифікувалася й Холмська земля. Саме ці території, на думку автора, пізніше об'єдналися під назвою Червона Русь, і мали б увійти до складу майбутньої Речі Посполитої⁴³. Ф. Конечни вважав, що в Східній Галичині у XIX ст. під впливом поляків відбулася третя спроба творення української нації, яка не мала жодного зв'язку з двома попередніми (перша – у XVI – першій половині XVII ст.; друга – наприкінці XVII ст.)⁴⁴. Це була цілком нова формація з новою українською літературною мовою, що не мала жодного генетичного зв'язку з першою руською нацією. Лише згодом її розглядали як продовження “острозької формації”. Націоналістичні погляди Ф. Конечни на творення українського народу та нації проявилися у його висловлюваннях: “Хочу лише зазначити, що руський народ завдячує полякам спробами свого формування, без Польщі не було б навіть вислову “русська національність”⁴⁵. Історик дійшов висновку, що українці зламу століть, висуваючи самостійницькі вимоги, які не відповідали польським інтересам, не прагнули врегулювання польсько-українського конфлікту, оскільки їм було вигідніше взаємне протистояння⁴⁶.

З приводу українського національного відродження з Ф. Конечни полемізував І. Франко. Намагаючись відповісти на звинувачення Ф. Конечни українців у неспроможності сформувати нову політичну думку⁴⁷, І. Франко писав, що через незнання української історії та тогочасних політичних подій, Ф. Конечни оцінював взаємне існування обох народів виключно з пропольської позиції і не бажав визнавати самостійницьких прагнень українців. І. Франко наголошував, що два народи в кордонах давньої Речі Посполитої об'єднував не український національний інтерес, а виключно польський, а також історичні обставини, насильство⁴⁸. І. Франко дійшов висновку про неможливість врегулювання польсько-українського конфлікту на польських умовах: відродження багатонаціональної Речі Посполитої.

Подібні висновки польських дослідників мали швидше політичний, аніж науковий характер. Польське прагнення показати український рух як іноземну “інтригу”: австрійську, російську, пруську – було наслідком поширення у польській та українській націях суперечливих політичних ідеологій. Як зазначав І. Лисяк-Рудницький, польська політична думка за вихідну точку брала Річ Посполиту до 1772 р., у якій єдність шляхти ототожнювалася з єдністю нації. Така позиція поляків унеможливлювала їхнє примирення з ідеєю окремої української нації⁴⁹. Вони відкидали думку, що українці повинні мати такі ж права, як і поляки. Звідси і заяви про формування українського руху сусідніми державами.

На підтримку українського національного руху на початку XX ст. виступив ректор Львівського університету Вільгельм Фельдман (1868–1919). Він не на-

лежав до жодної з польських політичних організацій і загалом скептично ставився до політичної активності⁵⁰. В.Фельдман не погоджувався з думкою про те, що руське (українське) питання – це лише продукт чиєїсь політичної інтриги⁵¹. Проводячи паралелі між ставленням росіян і німців до поляків, які вважали польське питання “інтригою”, та поляків до українців (зазначали, що русинів “створив” граф Ф. Стадіон), історик наголошував на тому, що українці не могли бути нічийим витвором, оскільки мали власну розвинену культуру, плеяду знаних письменників – починаючи від І.Котляревського і закінчуючи Т.Шевченком та О. Федьковичем⁵². Причини польсько-українського конфлікту дослідник вбачав у віковому несправедливому ставленні поляків до українців, що негативно позначилося на українському національному характері. В. Фельдман зазначав, що розв’язати польсько-український конфлікт можна було лише через визнання і підтримку українського національного відродження, надання українцям усіх політичних та економічних прав нарівні з поляками, можливостей для вільного розвитку в кордонах відбудованої Речі Посполитої⁵³. Однак, після політичних подій 1908 р. (вбивство галицького намісника А. Потоцького українцем М. Січинським), погляди В. Фельдмана еволюціонували в бік ідеології ендеків⁵⁴.

Інакше розставляли акценти історики, пов’язані з лівим політичним напрямом. Їх ідейним лідером був Болеслав Лімановський (1835–1935), який у своїй історіографічній творчості перспективу здобуття незалежності Польщі пов’язував із соціальним визволенням польського народу⁵⁵. Про активну участь історика у польському політичному житті свідчить один із його листів до президента II Речі Посполитої І. Мосціцького, в якому Б. Лімановський виступив на захист прав і свобод польських робітників і селян⁵⁶. Історик відкидав думку, що питання української національності було складовою політики графа Ф. Стадіона. Він вважав, що проблема української національності в Галичині, як і польської в Сілезії, була наслідком поширення демократичних переконань, визнанням права народу на спільну та рівну участь у суспільно-державницькому житті. На думку історика, “голуховсько-стадіонівська” політика 1848 р. надала руській (українській) проблемі клерикально-урядового характеру⁵⁷. Дослідник наголошував, що Головна Руська Рада, створена т.зв. святоюрцями за участю австрійської бюрократії для протидії польському революційному руху, переважно складалася з німецьких представників, а не з русинів (українців)⁵⁸. Б. Лімановський зауважив, що на початку створення Ради руське духовенство ставилося до неї з підозрою, але згодом побачило у ній засіб домогтися такого ж становища, як і шляхта. Власне тому на перший план висунувся поділ Галичини на дві губернії.

На думку Б. Лімановського, антипольські настрої в Україні були наслідком поширення панславістських гасел, австрійської клерикально-урядової політики, шляхетських утисків, поліційно-агентської бюрократії. Він зазначав, що більшість польських істориків погоджувалися зі співіснуванням польського й українського народів в одній федеративній державі. Сам історик також вбачав спільне майбутнє для обох народів у федерації і вважав, що умови Люблінської унії необхідно поширити на всі народи, які заселяли Річ Посполиту, та об’єднати їх між собою за принципом “вільні з вільними, рівні з рівними”⁵⁹. Б. Лімановський, слідом за філософом і публіцистом Каролом Лібельтом, зразком федеративної держави вважав

Сполучені Штати Америки. Такі погляди історика були наслідком його активної участі у польському політичному житті, зокрема як члена ППС, метою якої було створення незалежної федеративної польської держави.

Підсумовуючи, зазначимо, що польська історична наука зламу століть слугувала інструментом формування як масової польської національної свідомості, так і професійної, історичної. Звернення до минулого, поширення “ягеллонської ідеї”, ідеалізація шляхетської Речі Посполитої прислужилися поширенню національних ідей, патріотизму в польському суспільстві, ідеї відбудови польської держави. Можливість створення самостійної України заперечували навіть помірковані польські історики. Розбіжності національної ідеології поляків (прихильники крайніх поглядів заперечували існування української нації, вважаючи український національний рух “антипольською інтригою” Австрії, Росії чи Німеччини, помірковані історики погоджувалися поступитися українцям щонайбільше становищем толерованої меншості, натомість заперечували можливість розширення їхніх політичних, освітніх та економічних прав) та українців (вимагали національної та політичної свободи, відкидали можливість створення багатонаціональної Речі Посполитої з українських земель) були суттєвими, що унеможливило компромісне вирішення польсько-українського конфлікту. Представники як старшого, так і молодшого поколінь вважали, що єдиним шансом для збереження державності поляків й українців була відбудова історично сформованої багатонаціональної польської держави.

-
- ¹ Щодо поділу польських істориків на старше, середнє та молодше покоління детальніше див.: *Maternicki J.* Historiografia Polska XX wieku. – Wrocław, 1982. – Cz. 1: 1900–1918.
 - ² *Stępnik A.* Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918. – Lublin, 1998.
 - ³ *Feldman W.* Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi 1846–1906: W 2 t. – Kraków, 1907. – T. 2.
 - ⁴ *Wapiński R.* Miejsce ziem wschodnich Rzeczypospolitej przedrozbiorowej w polskiej świadomości politycznej lat 1864–1918 // Acta Universitatis Wratislaviensis № 1636. Historia CXVI. Polska-Kresy-Polacy. Studia Historyczne / Pod red. S. Ciesielskiego, T. Kulak, K. Matwijowskiego. – Wrocław, 1994. – S. 53–60.
 - ⁵ *Михальський Ю.В.* Польські демократи та українське питання в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття (до 1914 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1998. – Вип. 33. – С. 122–130.
 - ⁶ *Зашикільняк Л.О.* Неоромантизм у польській історіографії початку XX ст. (до питання про соціальну функцію історії) // Проблеми слов'янознавства. – 1993. – Вип. 45. – С. 36–42.
 - ⁷ *Wereszycki H.* Historia polityczna Polski 1864–1918. – Wrocław; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1990. – S. 117.
 - ⁸ Детальніше про це див.: *Михальський Ю.В.* Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX століття (1902–1904). – Львів, 2002.
 - ⁹ *Feldman W.* Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi 1846–1906. – S. 202.
 - ¹⁰ *Михальський Ю.В.* Польські демократи та українське питання в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття (до 1914 р.). – С. 123.
 - ¹¹ *Wereszycki H.* Historia polityczna Polski 1864–1918. – S. 122.
 - ¹² *Аркуша О.* Польські політичні середовища Львова та Кракова на зламі XIX–XX століть: спроба порівняння // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць / За ред. М.Мудрого. Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – С. 366.
 - ¹³ *Аркуша О.* Політика польських клубів Галицького сейму щодо українського питання (кінець XIX – початок XX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.

- Збірник на пошану професора Юрія Сливки. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 194, 196, 202; *Аркуша О.* Від “подоляків” до “ендеїці” / Еволюція польсько-українських взаємин на зламі XIX–XX ст. // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 84–85.
- ¹⁴ Детальніше про відродження та поширення історико-політичних міфів у польській історіографії див.: *Дашкевич Я.Р.* Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1994. – Вип. 6. – С. 78–93; *Beauvois D.* Mit “kresów wschodnich”, czyli jak mu położyć kres // Polskie mity polityczne XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX w. / Pod red. W. Wrzesińskiego. – Wrocław, 1994. – Т. 9. – С. 93–105; *Jaskólski M.* Historia i mit historyczny w doktrynie politycznej // *Historyka. Studia Metodologiczne.* – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1984. – Т. 14. – С. 49–66; *Ludwikowski R.* Polska kultura polityczna. Mity, tradycje i współczesność // *Nauka dla Wszystkich.* – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. – № 312; *Wapiński R.* Mit dawnej Rzeczypospolitej w epoce porozbiorowej // *Polskie mity polityczne XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX w.* / Pod red. W. Wrzesińskiego. – Wrocław, 1994. – Т. 9. – С. 77–92.
- ¹⁵ Детальніше про формування неоромантичного підходу та історіографії див.: *Зашикільняк Л.* Неоромантизм у польській історіографії початку XX ст. (до питання про соціальну функцію історії). – С. 36–42; *Adamus J.* Problemy polskiego neoromantyzmu historycznego // *Kwartalnik Historyczny.* – 1958. – R. 65. – № 1. – С. 16–36; *Maternicki J.* *Historiografia Polska XX wieku.* – Wrocław, 1982. – Cz. 1: 1900–1918.
- ¹⁶ *Потульницький В.А.* Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX століть. – Київ, 2002. – С. 92.
- ¹⁷ *Зашикільняк Л.О.* Неоромантизм у польській історіографії початку XX ст. (до питання про соціальну функцію історії). – С. 38.
- ¹⁸ *Maternicki J.* Problem, treść i funkcja syntezy dziejów ojczystych w historiografii polskiej w latach 1907–1914 // *Zeszyty Historyczne Uniwersytetu Warszawskiego.* – 1963. – Т. 3. – С. 219.
- ¹⁹ *Maternicki J.* Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914–1918. Studium historiograficzne. – Warszawa, 1975. – С. 25–26.
- ²⁰ *Wapiński R.* Miejsce ziem wschodnich Rzeczypospolitej przedrozbiorowej w polskiej świadomości politycznej lat 1864–1918. – С. 55; *Колесник І.І.* Українська історіографія (XVIII – початку XX ст.). – К., 2000. – С. 290.
- ²¹ *Jaskólski M.* Historia i mit historyczny w doktrynie politycznej. – С. 56.
- ²² *Кугутяк М.В.* Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – С. 99.
- ²³ *Колесник І.І.* Українська історіографія (XVIII – початку XX ст.). – С. 252.
- ²⁴ Детальніше про це див.: *Михальський Ю.В.* Польські демократи та українське питання в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття (до 1914 р.). – С. 125; *Кугутяк М.В.* Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – С. 99.
- ²⁵ *Демкович-Добрянський М.* Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі // Український Вільний Університет. Серія: монографії. Ч. 13 / З передмовою В.Янева. – Мюнхен, 1969. – С. 28.
- ²⁶ *Колесник І.І.* Українська історіографія (XVIII – початку XX ст.). – С. 209.
- ²⁷ *Pawlik S.* Na marginesie “Galicyi” d-ra Wujaka. – Kraków, 1911. – С. 5.
- ²⁸ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі – ВР ЛНБ). – Ф. 11 (Барвінські) (Буяк Францішек. Лист до Барвінського Олександра Григоровича від 5 травня 1912 року). – арк. 1.
- ²⁹ *Wujak F.* Galicya: Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo: W 2 t. – Lwów, 1908. – Т. 1. – С. 85.
- ³⁰ *Ibidem.*
- ³¹ *Суліма-Камінський А.* У колі моральної та політичної спільноти: Україна і українці в очах поляків // *Сучасність.* 1961–1985. Вибране. – Б.М., 1987. – С. 417.
- ³² *Arkusza H.* Sejm Krajowy Galicyjski a kwestia stosunków polsko-ukraińskich // *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiąt rocznicę urodzin* / Pod red. J. Malca, W. Uruszczaka. – Kraków, 1999. – С. 124.
- ³³ *Smith E.* Національна ідентичність / Пер. з англ. П. Тарашука. – К., 1994. – С. 18–21.
- ³⁴ *Arkusza H.* Sejm Krajowy Galicyjski a kwestia stosunków polsko-ukraińskich. – С. 125.

- ³⁵ *Maternicki J.* Waclawa Sobieskiego synteza dziejów Polski // *Przegląd Humanistyczny.* – 1993. – R. 37. – № 6. – S. 73.
- ³⁶ Детальніше про це див.: *Serejski M.* Naród a państwo w polskiej myśli historycznej. – Warszawa, 1977; *Maternicki J.* Waclawa Sobieskiego synteza dziejów Polski. – S. 75–89.
- ³⁷ *Sobieski W.* Dzieje Polski: W 3 t. – Warszawa, 1923. – T. 1: Do roku 1696. – S. 10.
- ³⁸ *Maternicki J.* Waclawa Sobieskiego synteza dziejów Polski. – S. 81; *Sobieski W.* Dzieje Polski. – T. 1. – S. 43.
- ³⁹ *Sobieski W.* Dzieje Polski: W 3 t. – Warszawa, 1924. – T. 2: Od roku 1696 do r. 1865. – S. 120–121.
- ⁴⁰ *Sobieski W.* Dzieje Polski: W 3 t. – Warszawa, 1925. – T. 3: Dzieje ostatnich dwu pokoleń. – S. 65, 104.
- ⁴¹ *Грушевський М.С.* Конец польської “інтриги” // *Діло.* – 1908. – 13 червня. – Р. 29. – С. 1.
- ⁴² *Mitkowski J.* Koneczny Feliks Karol (1862–1949) // *Polski słownik biograficzny.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1968. – T. 13. – Z. 59. – S. 498–499.
- ⁴³ *Koneczny F.* Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski: W 2 t. – Poznań; Warszawa, 1921. – T. 2. – S. 109.
- ⁴⁴ *Ibidem.* – S. 116.
- ⁴⁵ *Ibidem.*
- ⁴⁶ *Koneczny F.* Czy można dogodzić Rusiną // *Świat słowiański.* – 1907. – R. 3. – T. 2. – № 36. – S. 404.
- ⁴⁷ *Koneczny F.* Czy będzie sąd? Artykuł polski // *Świat słowiański.* – 1907. – R. 3. – T. 2. – № 36. – S. 344.
- ⁴⁸ *Франко І.Я.* Русько-польська згода і українсько-польське братанє // *Літературно-науковий вісник.* – 1905. – Р. 9. – Т. 33. – С. 159.
- ⁴⁹ *Лисяк-Рудницький І.* Українці в Галичині під австрійським пануванням // *Історичні есе / Центр досліджень історії імені Петра Яцека Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Західна історіографія України: В 2 т. – К., 1994. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 425.*
- ⁵⁰ *Михальський Ю.В.* Польські демократи та українське питання в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття (до 1914 р.). – С. 124.
- ⁵¹ *Feldman W.* Na posterunku. – Lwów, 1902. – S. 99–106 / *Kieniewicz S.* Galicja w dobie autonomicznej (1850–1914). – Wrocław, 1952. – S. 319.
- ⁵² *Ibidem.* – S. 318–319.
- ⁵³ *Feldman W.* Rzecz o Narodowej Demokracji. – Kraków, 1902. – S. 19–21.
- ⁵⁴ *Михальський Ю.В.* Польські демократи та українське питання в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття (до 1914 р.). – С. 124–125.
- ⁵⁵ Детальніше про це див.: *Limanowski B.* Historia demokracji polskiej w epoce porozbiorowej. – Zurych, 1901.
- ⁵⁶ ВР ЛНБ. – Ф. 9 (Колекція окремих надходжень). – о/н 3633 (*Limanowski Bolesław.* List do Ignaciego Mościckiego, prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, lipiec 1929). – Арк. 1.
- ⁵⁷ *Limanowski B.* Historia demokracji polskiej w epoce porozbiorowej. – S. 425.
- ⁵⁸ *Ibidem.* – S. 426.
- ⁵⁹ *Ibidem.* – S. 458.